

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ІНСТИТУЦІОЛІЗАЦІЇ БОРОТЬБИ З ДЕГРАДАЦІЄЮ ЗЕМЕЛЬ ТА ОПУСТЕЛЮВАННЯМ В УКРАЇНІ

Мовчан М.М.

Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління
вул. Митрополита Василя Липківського, 35, 03035, м. Київ
dei2005@ukr.net

Обґрунтовано, що удосконалення законодавчо-нормативної бази є першочерговим напрямом інституціоналізації боротьби з деградацією земель та опустелюванням в Україні за проектом Національного плану дій. *Ключові слова:* інституціоналізації, деградація земель, опустелювання, рівень сільськогосподарського освоєння території, незбалансоване співвідношення між земельними угіддями.

Отдельные аспекты институционализации борьбы с деградацией земель и опустынивания в Украине. Мовчан М. Н. Обоснованно, что совершенствование законодательно-нормативной базы является первоочередным направлением институционализации борьбы с деградацией земель и опустыниванием в Украине по проекту Национального плана действий. *Ключевые слова:* институционализации, деградация земель, опустынивание, уровень сельскохозяйственного освоения территории, несбалансированное соотношение между земельными угодьями.

Some aspects institutionalization of fight land degradation and desertification in Ukraine. Movchan M. It is substantiated that the improvement of the legislative and normative base is a priority direction of institutionalization of the struggle against land degradation and desertification in Ukraine under the draft National Action Plan. *Keywords:* institutionalization, land degradation, desertification, the level of agricultural uses, unbalanced ratio between parkland.

Деградація земель та опустелювання є одними із найбільш важливих викликів для сталого розвитку України, які спричиняють істотні проблеми екологічного і соціально-економічного характеру. Концепцією боротьби з деградацією земель та опустелюванням, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України за № 1024-р. від 22 жовтня 2014 р. визначено, що загострення цієї проблеми зумовлено [1]:

- необґрунтовано високим рівнем господарського (передусім, сільськогосподарського) освоєння

території та незбалансованим співвідношенням між земельними угіддями;

- порушенням науково обґрунтованих принципів землекористування та основ землеробства, у тому числі недотриманням сівозмін, зменшенням обсягу внесення агрохімікатів, перш за все добрив, включаючи органічні;

- нераціональним розміщенням виробничих і житлових об'єктів, зокрема порушенням принципу розташування водоемних виробництв з урахуванням з місцевих водних ресурсів;

- недостатньою площею земель природоохоронного, рекреаційного,

оздоровчого та історико-культурного призначення;

- незадовільним станом забезпечення землеустрою щодо розроблення документації з охорони земель та здійснення передбачених нею заходів, а також недостатнім обсягом наповнення інформацією системи Державного земельного кадастру;

- задовільним функціонуванням державної системи моніторингу земель та довілля, системи раннього оповіщення та моніторингу посух і гідрометеорологічної мережі спостережень;

- низьким рівнем матеріально-технічного та кадрового забезпечення органів державної влади у сфері управління земельними та іншими природними ресурсами;

- необхідністю більш широкого використання сучасних технологій, у тому числі геоінформаційних та дистанційного зондування землі, а також новітніх наукових розробок для прийняття та реалізації управлінських рішень;

- недостатнім обсягом фінансових ресурсів, що виділяються для розв'язання проблем у сфері охорони та збалансованого використання земель;

- відомчою і галузевою спрямованістю та недостатньою координованістю заходів у сфері боротьби з деградацією земель та опустелюванням без урахування багатофакторності їх причин та наслідків;

- недостатнім рівнем обізнаності населення, заінтересованості та спроможності власників земель і землекористувачів, кількість яких перевищила 25 млн осіб, у забезпеченні сталого використання земель та розв'язання проблем їх деградації.

Вирішення проблем деградації земель та опустелювання потребує наукового обґрунтування та розробки відповідного законодавчо-методичного забезпечення, вдосконалення методологічних і методичних засад, впровадження практичних рекомендацій щодо формування еколого-економічних відносин прав власності на землю у сфері боротьби з деградацією земель та опустелюванням, що сприятиме сталому землекористуванню.

Проблема щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням була об'єктом дослідження багатьох сучасних науковців – Д.І. Бабміндра, С.Ю. Булигін, С.А. Балюк, В.В. Медведєв, Т.В. Дудар, О.П. Канаш, В.М. Кривов, С.О. Осипчук, О.Г. Тараріко, О.М. Чумаченко та ін., однак вирішення даного питання залишається актуальним і на далі.

Мета досліджень – обґрунтування першочергових напрямів інституціоналізації боротьби з деградацією земель та опустелюванням в Україні.

Результати досліджень. Проблема охорони земель, боротьби з їх деградацією на сьогодні до набула рівня глобальної, оскільки деградація земель має місце в усіх країнах світу. Основним критерієм деградації земель є ґрунтовий покрив як один з особливо вразливих об'єктів природи. У Посланні комісії ЄС «До тематичної стратегії захисту ґрунтів» визначено 8 основних загроз деградації ґрунтів: ерозія, кількісне і якісне зменшення органічної речовини (гумусу), забруднення, засолення, ущільнення, зсуви та повені, втрата біологічного різноманіття, накриття ґрунту. Крім двох останніх, усі види деградації ґрунтів поширені і на території України. За

даними ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії», найпоширенішим видом деградації є дегуміфікація

(втрата гумусу й поживних речовин), якою вражено 43 % загальної площі (табл. 1) [2].

Таблиця 1

Поширення основних деградаційних процесів ґрунтів в Україні [2]

Види деградації ґрунтів	Поширення (% від загальної площі) відповідно ступеню			
	слабка	середня	сильна	всього
Втрата гумусу й поживних речовин	12	30	1	43
Переуцільнення	10	28	1	39
Запливання і кіркоутворення	12	25	1	38
Водна ерозія	3	13	1	17
Підкислення	5	9	0	14
Заболочування	6	6	2	14
Забруднення радіонуклідами	5	6	0,1	11,1
Вітрова ерозія, втрата верхнього шару ґрунту	1	9	1	11
Забруднення пестицидами та іншими органічними речовинами	2	7	0,3	9,3
Забруднення важкими металами	0,5	7	0,5	8
Засолення, підлуження, осолонцювання	1	3	0,1	4,1
Водна ерозія, утворення ярів	0	1	2	3
Побічна дія водної ерозії (замулення водойм і ін.)	1	1	1	3
Зниження рівня денної поверхні	0,05	0,15	0,15	0,35
Деформація земної поверхні вітром	0,04	0,23	0,08	0,35
Аридизація ґрунтів	0,04	0,18	0	0,21

Джерело: розрахунки ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії»

Середньорічні втрати ґрунту від водної та вітрової ерозії становлять 15 т/га. Отже, ґрунтовий покрив країни втрачає щороку біля 740 млн. т родючого ґрунту, який містить близько 24 млн т гумусу, 0,7 рухомих фосфатів, 0,8 калію, 0,5 млн т азоту та велику кількість мікроелементів.

В Україні до 1990 року питання збереження ґрунтів, відтворення та підвищення їх родючості були пріоритетними і мали реальну державну підтримку. У цей період викону-

вався практично весь комплекс робіт, спрямованих на збереження ґрунтів, а обсяг їх щорічно збільшувався. В останні два десятиліття ситуація суттєво змінилася. До мінімуму скорочені заходи з докорінного поліпшення ґрунтів, а окремі роботи взагалі не виконуються вже кілька років поспіль. Тобто, деградація земель є вкрай серйозною проблемою для України, адже вона безпосередньо впливає на родючість ґрунтів та якість сільськогосподарських продуктів, що

у свою чергу призводить до значних економічних втрат (*понад 6 мільярдів доларів щорічно*) [3]. Деградація ґрунтів призводить до зниження їх продуктивності, внаслідок чого доходи сільського населення скорочуються, а якість їжі у сільських місцевостях погіршується, забезпеченість продуктами зменшується. Зниження продуктивності в аграрній сфері примушує сільське населення мігрувати у міста, що, в свою чергу, підвищує навантаження на інфраструктуру міст та сферу послуг. Як наслідок, спостерігається стійка тенденція погіршення якісного стану ґрунтів: зменшуються запаси гумусу, вміст поживних речовин, відбувається підкислення, засолення, деструктуризація ґрунтів. За таких умов створюється реальна загроза подальшої інтенсивної деградації ґрунтового покриву – основного засобу аграрного виробництва.

Через надмірну розораність дефіцитний баланс гумусу і поживних речовин, недостатнє внесення органічних речовин та мінеральних добрив, хімічних меліорантів, забруднення, ґрунти України в сучасних умовах продовжують деградувати. Отже, дегуміфікація – один із небезпечних деградаційних процесів ґрунтів, внаслідок якого знижується родючість ґрунтів.

За результатами агрохімічної паспортизації сільськогосподарських земель протягом 1986-2010 рр. уміст гумусу в ґрунтах скоротився на 0,22 %. Якщо врахувати, що для збільшення його вмісту на 0,04 % потрібно 10 років за умов виведення ділянки з використання, то ці втрати потрібно буде компенсувати протягом багатьох десятиріч років. Однією з основних причин такого стану є зна-

чне зменшення внесення органічних добрив. Лише за останні 10 років внесення органіки зменшилося з 8,6 тонн на 1 га ріллі у 1990 році до 0,5 тонн на 1 га у 2012 році [2].

Протягом останніх 10 років баланс гумусу був гостродефіцитним, його втрати становили –0,4 – –0,8 тонн з гектара. За результатами останнього туру агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення ґрунти України характеризуються в основному середнім (2-3 %) і підвищеним (3-4 %) вмістом гумусу, їх площа становить 16,4 млн га (66,1 % від обстеженої). З низьким (1-2 %) і дуже низьким (менше 1 %) умістом гумусу ґрунти піщаного і супіщаного гранулометричного складу поширені переважно на Поліссі – Волинська (87%), Житомирська (61,4%), Чернігівська (47,1 %) і Рівненська (44,9%) області. Великі площі з низьким умістом гумусу також у Львівській, Чернівецькій, Донецькій, Закарпатській та Київській областях [4].

Щорічно в Україні від ерозії втрачається до 500 млн т ґрунту. З продуктами ерозії з ґрунту виноситься до 24 млн т гумусу, 0,96 азоту, 0,68 млн т фосфору, 9,40 млн т калію (за експертними оцінками), що значно більше, ніж вноситься з добривами. Щорічний приріст еродованих земель сягає 80-90 тис. га.

Найважливішими факторами, які спричиняють такий стан, є високий ступінь розораності території України (на ріллю припадає 53,8 % її площі), а також стихійне формування нових типів землекористування в умовах незавершеної земельної реформи, відсутність державних, регіональних і місцевих програм охорони ґрунтів, дієвих механізмів економічного сти-

мулювання захисту ґрунтів від ерозії, майже повна відсутність юридичної відповідальності за недбале землекористування і низький рівень фінансового забезпечення заходів з охорони ґрунтів від ерозії [4].

Проблема деградації земель та опустелювання зумовлена:

- необґрунтовано високим рівнем господарського (передусім сільськогосподарського) освоєння території та незбалансованим співвідношенням між земельними угіддями;
- недостатньою площею земель природоохоронного, рекреаційного, оздоровчого та історико-культурного призначення;
- незадовільним станом забезпечення землеустрою розробленою документацією в галузі охорони земель та здійснення передбачених нею заходів, а також недостатнім обсягом поповнення новою інформацією системи Державного земельного кадастру;
- недостатнім забезпеченням функціонування державної системи моніторингу земель та довкілля, системи раннього оповіщення та моніторингу посух і гідрометеорологічної мережі спостережень;
- обмеженим обсягом фінансових ресурсів, що виділяються для розв'язання проблем у сфері охорони та збалансованого використання земель;
- відомчою і галузевою спрямованістю та недостатньою координованістю заходів у сфері боротьби з деградацією земель та опустелюванням без урахування багатофакторності їх причин та наслідків;

Відповідно до Закону від 4 липня 2002 року № 61-IV Україна приєдналася до Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що

потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці (далі – Конвенція).

Одним із основних зобов'язань уражених країн – Сторін Конвенції є розроблення національних планів дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням, які мають відповідати 10-ти річній Стратегії впровадження цієї Конвенції.

Відповідно до умов Конвенції Мінприроди України » розроблено на виконання пункту 85 Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011–2015 роки, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 травня 2011 р. № 577, пункту 2 розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 1024-р «Про схвалення Концепції боротьби з деградацією земель та опустелюванням» з урахуванням постанови Кабінету Міністрів України від 01.03.2014 № 65 «Про економію державних коштів та недопущення втрат бюджету», проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національного плану дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелювання».

Метою проекту Національного плану дій є підвищення ефективності реалізації державної політики у сфері боротьби з деградацією земель та опустелюванням, виконання пріоритетних завдань, зміцнення інституціональної спроможності та покращення координації діяльності уповноважених органів у відповідній сфері, а також забезпечення виконання Україною міжнародних зобов'язань як Сторони Конвенції. Реалізувати Національний план дій передбачено протягом 2015 – 2020 років.

Проектом Національного плану дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелювання передбачено в законодавчо-нормативному плані:

- розроблення проектів Законів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення надання та зміни цільового призначення земельних ділянок для заліснення»; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» щодо економічного стимулювання використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення вимог стосовно охорони довкілля під час вирішення питань вилучення (викупу), надання, зміни цільового призначення земельних ділянок»; «Про внесення змін до Водного і Земельного кодексів України щодо земель водного фонду»; «Про внесення змін до Водного кодексу України (щодо впровадження інтегрованих підходів до управління водними ресурсами за басейновим принципом)»; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання меліорованих земель та меліоративних систем»; «Про збереження ґрунтів та охорону їх родючості»;

- розроблення проектів постанов Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них»; «Про внесення змін до Положення про державну систему моніторингу довкілля»; «Про затвердження Порядку включення територій та об'єктів до переліків територій та об'єктів екомережі»; «Про затвердження Порядку

економічного стимулювання використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів»; «Про затвердження Нормативних показників виносу поживних речовин урожаєм сільськогосподарських культур»; «Про затвердження Порядку оцінки придатності земель (ґрунтів) та встановлення зон виробництва органічної продукції та сировини і Критеріїв якості земель (ґрунтів), їх придатності для виробництва органічної продукції та сировини, придатності для виробництва окремих культур»; «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини»; «Про внесення змін до Порядку збирання, використання, поширення інформації про опустелювання та деградацію земель»; «Про схвалення Концепції реформування державної системи моніторингу довкілля» та інших.

Отже, в Україні з часу приєднання її до Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням, розпочато перші кроки щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням. Але цього замало при існуючих темпах розвитку деградаційних процесів.

Висновки

Найважливішими факторами, які спричиняють деградацію земель та опустелювання в Україні, є висока ступінь розораності території країни (*на ріллю припадає 53,8% її площі*), а також стихійне формування нових типів сільськогосподарського землекористування в умовах незавершеної земельної реформи, відсутність державних, регіональних і місцевих програм охорони ґрунтів, дієвих правових механізмів та економічного стимулювання захисту ґрунтів від ерозії,

майже повна відсутність юридичної відповідальності за недбале землекористування і низький рівень фінансового забезпечення заходів з охорони ґрунтів від ерозії. В такій ситуації першими кроками щодо інституціона-

лізації боротьби із деградацією земель та опустелюванням є удосконалення законодавчо-нормативної бази, визначеної проектом Національного плану дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелювання.

Література

1. Розпорядження Кабінету міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 1024-р «Про схвалення Концепції боротьби з деградацією земель та опустелюванням»
2. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2013 році. – К.: Міністерство екології та природних ресурсів України, ФОП Грін Д.С. – 2015. – 324 с.
3. Електронний ресурс: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/articles/2014/05/05/-html>.
4. Балюк С.А. Екологічний стан ґрунтів України / С.А. Балюк, В.В. Медведєв, М.М. Мірошніченко, Є.В. Скрильник, Д.О. Тимченко, А.І. Фатєєв, А.О. Христенко, Ю.Л. Цапко // Український географічний журнал – 2012, № 2. – С. 38-42, с. 39.
5. Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011–2015 роки, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 травня 2011 р. № 577.
6. Постанова Кабінету міністрів України від 01.03.2014 № 65 «Про економію державних коштів та недопущення втрат бюджету».
7. Проект розпорядження Кабінету міністрів України «Про затвердження Національного плану дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням». Електронний ресурс: <http://www.menr.gov.ua/normbaza/regulatory/554-proekty-rehuliatornykh-aktiv>.